

Ladocsi Gáspár

Szent Ambrus viselt dolgai az ariánusok ellen*

Ambrosiust, az észak-itáliai Liguria és Aemilia tartományok krisztusi korú *consularisát*, Ladocsi Gáspár patológus, sebargai c. püspök, katonai ordinárius (tábori püspök).

kormányzó székhelyén, Milánóban az egyazon hitvallásban és liturgikus közösségben létezni nem akaró katolikusok és ariánusok egyetértően püspökké választották Auxentius ariánus püspök főpapi székébe. Megkeresztelkedése után egy héttel fel is szentelték, egyes szakértők szerint (Faller, Paredi) 374. december 7-én, míg mások szerint (Campenhauen, Delehay, Dudden) 373. december 1-én.¹

Egyházkormányzásának első tizenöt évét megterhelik az ariánus viták, melyeknek megvoltak a politikai, pasztorális és liturgikus kihatásaik. Erre az állandóan hullámzó küzdelemre a pecsétet Nagy Theodosius császár 388. június 14-én, a pogányok és az eretnekek ellen kiadott rendelete² ütötte, amelynek előkészítésében maga Ambrus is segédkezett.

Milánó lelkipásztori, benne a liturgikus életét 355-ig különösebben nem tudta megzavarni a konstantini dinasztiaától támogatott ariánus hit. Sem püspökeinek hajlamai, sem zsinatainak döntései nem engedtek az egyre növekvő befolyásnak. A Constans császár alatt összeült 345. évi zsinaton —ez volt az első, amelyet Milánóban megtartottnak ismerünk— négy keleti püspök, akik a fent említett császár *Ekthesis Makrostichos*-ával (hitzsabályzó formula) érkeztek, három főpap elítélését kérte. Az itáliai püspökök csak az egyetlen nyugatiét (Sirmiumi Phótinósét) fogadták el, míg a két keletiével nem törődtek (ők Ankyrai Markellos és Samosatai Paulos voltak). A keleti püspök-követek viszont nem óhajtották elfogadni az arianizmus elítélését; mikor tőlük az atyák ezt nyomatékosan kérték, elhagyták a zsinati ülést.

A két évre rá, 347-ben megtartott zsinat figyelemreméltó eseménye, hogy miután már az ariánusok legfőbb ellensége, Athanasios is visszatérhetett Alexandriába, a két fiatal ariánus püspök: Singidunumi Ursacius és Mursai Valens —a kor jellemzése szerint *impiai et imperiti adulescentes* (gonosz és tudatlan suhancok)— befogadást nyert a zsinat atyáitól.

Az ariánus befolyás Észak-Itáliában egyre erősödött, de inkább csak politikai fórumon, „császári kegyek folytán”. A nagy fordulatot és provokációt Milánóban a következő: 355. évi zsinat jelentette. Ezt a zsinatot egyébként a hányatott sorsú Liberius pápa szorgalmazta.

* A Szent Ambrus egyháztanító halálának 1600 éves évfordulója alkalmából 1997. április 8-án, a budapesti Központi Papnevelő Intézet dísztermében rendezett tudományos ülészen elhangzott előadás.

¹ A kétféle datálás mellett érvelő tanulmányokat ld. *Dizionario Patristico e di Antichità Christiane* I. Marietti. 1983. 147–152.

² *Codex Theodosianus* XVI,5,15.

A nyíltan ariánus-barát Constantius császár —immár megszabadulva társ-császár testvéreitől és az *usurpatoroktól*— a Vercelli Eusebius jellemzése szerint „balsejtelmekre okot adó” zsinaton megjelent.³ Császári parancsra Liberius pápát odahívták, bűnökkel vádolva törvényszék elé állították: keresztény császár ítélőszéke előtt állt Róma püspöke! Sokan emlékeztek arra, hogy kevesebb mint fél évszázada ez másfajta, hittagadásra kényszerítő császár előtt történt meg. A botránkozás nagy volt a szívekben, és a méltatlankodást kifejező szavak sem maradtak el. Szent Hilarius megsejtette, hogy a kereszténység eljutott az Antikrisztus megjelenéséig: „Milyen csodálatos volt a küzdelem a nyílt és leplezetlen ellenséggel szemben. Ma eljutottunk a vértanúság nélküli üldöztetéshez; az ellenség úgy jött el, mint a báránybőrbe bújt farkas.”⁴

Ursacius és Valens nemcsak visszatért, de a császár hatalmával élve — visszaélve— zsarnoki egyházpolitikát robbantott ki: „Olyanok ők, mint a kutyák, melyek visszatértek hányadékuk felzabálásához” — mondta a történetekről keserűen Athanasios,⁵ akit természetesen letettek és száműzésre ítélték; elítélését mindenki aláírta, három kivétellel: az említett püspök mellett Cagliari Lucifer és Milánó püspöke, Dionysius nem tette meg. Mindhármukat száműzték; Milánó püspökét az örményországi Sebasté-be.

Auxentius tétetett a helyébe. Teljesen idegen volt Milánóban, kappadokiai származású. „Földije” a 339-ben száműzött Athanasios székét elfoglaló Kappadokiai Gergely ariánus püspöknek, sőt papja volt — az örök lavírozók mintapéldája. Egyébként a Milánóban győztes ariánusok vezetői zömmel az udvari hivatalokhoz kötődő idegenek voltak, és nem a város kereszténység polgársága.

364 az újabb „fordulat éve”. A niceai hitet pártoló Valentinianus császár alatt a vezető és hangadó ariánus püspököket letették —elsőként Valenst és Ursaciust—, és erre a sorsra akarták juttatni az *Imperium* nyugati felében legfőbb város, Milánó püspökét is. De az alig 10 püspökkel ülésező „zsinat” nem tudta elérni Auxentius letételét, ugyanis Niceának teljesen megfelelő formulát írt alá (Christus: unius cum Deo Patre divinitatis et substantiae), amit később többszörösen enyhített kétértelmű szövegezésekkel, mivel kikerülhetetlenül szembesülnie kellett ariánus testvéreinek és híveinek támadásaival. Hitvallás-szövegek készítésében ezek a bravúros formulái a 357. évi sirmiumi zsinatra támaszkodtak. Krisztusról állította —a tiszteletreméltó hagyományú Credók szövegeit ismételve—, hogy „ante omnia saecula et ante omne principium natum ex Patre” (minden korszak és minden kezdet előtt az Atyától született). Tudjuk, hogy ez a szövegforma sem a Nicea előtti pár évben, sem utána nem volt magyarázhatatlan az ariánusoknak, hiszen nem jelenti feltétlenül a Fiúnak az Atyával való egylényegűségét (consubstantialitas), egyformán örökkévalóságát (coaeternitas). A fenti szöveghez hozzátette, hogy vallja Krisztust mint „Deum verum, Filium ex vero Deo Patre” (igaz Istent, igaz Fiút az igaz

³ Hilarius, *Ad Constantium* I,8.

⁴ Összefoglalását ld. Rahner, H.: *Kirche und Staat im frühen Christentum*. 1961. 74–75.

⁵ Athanasius, *Historia Arianorum* 29.

Atyaistentől). A szövegezésben a „verum” szó értelmezésén áll a niceai hitvalláshoz vagy az arianizmushoz való tartozás: az utóbbi Krisztust igaz Fiúnak vallja, de igaz Istennek nem. Ariánus társainak megnyugtatóra kijelentette: „Duos autem Deos numquam praedicavi, nec enim sunt duo Patres, ut duo Dii dicantur, nec duo Filii” (Sohasem prédikáltam két Istenről, ugyanis nincs két Atya, hogy két Istent állíthassunk, és két Fiú sincs).⁶

Úgy tűnik, ezeket a kifogásokat ki tudta védeni, sőt Poitiers-i Hilarius támadásai ellenére megmaradt püspöki székében (és szerencséjére a niceai hit ezen radikális védelmezője és az ő püspöki hibáinak örökös felhánytorgatója 367-ben meghalt). Ezt a helyzetet jól ismerte Ambrus mint rétor a sirmiumi *praefectura*-ban és mint kormányzó Milánóban.

Ambrus megértette és támogatta Valentinianus császár katolikus egyházat pártoló szellemiségét; így lett magas rangú hivatalnok, püspöki szolgálata is ebben indult. Egyébként az *Imperator* a katolikusok és ariánusok között kialakult egyensúlyra sokat adott. A 375-ben elhunyt császár idősebb fia, Gratianus (376–383) enyhülékenyebb és liberálisabb politikával indított a nem-katolikusok irányában, ennek eredménye aztán az lett, hogy Ambrus tiltakozásainak száma megnőtt, sőt egy Iulianus nevű pap —akit Petovióból a katolikus népeség, legalábbis a jelentős többség, elűzött— nyíltan és szervezeten lázított Ambrus ellen.⁷ Az új milánói püspöknek sikerült az ifjú császárt meggyőznie, Gratianus pedig mint atyjához ragaszkodott hozzá, és Ambrus kívánsága szerint bocsájtotta ki az eretnekek ellen hozott 380. évi (április 22.) törvényt,⁸ egyúttal sikerült az ariánusoktól visszavennie egy bazilikát;⁹ erre volt a visszaütés Gratianus meggyilkolása után másfél évvel a Basilica Pontiana konfliktusa: Ambrus Iustina és a még gyermek II. Valentinianus császár rendelkezése ellenére nem engedte át 386 húsvétján a templomot az ariánusoknak. Himnuszokat és zsoltárokat énekelve tartották meg a templomot a katonai ostromgyűrű dacára, mint azt jól ismerjük Ágoston Vallomásaiból (IX,7), és egyben az ambrusi énekek meglétének igazolását is innét ismerjük.

Ez a rendkívüli esemény alkalmat kínál szűkebb témánk tárgyalásához. Néhány megjegyzés Ambrus és az ariánus liturgia —illetve az ariánusoktól használt liturgia— kapcsolatához!

Ismerjük, hogy az ariánus misszióban a kezdetektől —már Arius híres *Thaleia*-jától fogva— az imaórákhoz kapcsolt énekeknek milyen nagy jelentősége volt.¹⁰ Nem véletlen, hogy a két nagy nyugati antiariánus püspök: Poitiers-i Hilarius és Ambrus egyaránt élt a himnuszköltészet lehetőségével, ismerve a himnuszok hatásait, de elismerve és/vagy lebecsülve ezeknek irodalmi ér-

⁶ Hilarius, *De Trinitate* IV,8.; Epiphanius, *Panarion* 76,4.

⁷ Ld. H. Rahner, *i.m.* 85.

⁸ *Codex Theodosianus* XVI,5,4.

⁹ Ambrosius, *Epist.* 2,28.

¹⁰ Bellini, E.: *Alessandro e Ario*. Milánó 1974. 20–25.

tékét. (Híres húsvéti énekünk, az *Exsultet* „atyai eredetét” is Ambrusnál keressük — konkrét szövegének első változatát az ő közeléből).¹¹ A katolikus egyházban ezen liturgikus törekvésnek az értéke felbecsülhetetlen, bármennyire is nevetségesnek tartotta Szent Jeromos a Praesidiushoz írt levelében.¹² Ágoston afrikai egyháza is élt vele, mint tudjuk,¹³ Ambrustól függetlenül is. Az eretnekek elleni költemények liturgiába való bevonása Ágostonnak, a lelkipásztor püspöknek is fontos volt. A *Retractationes*ban¹⁴ is érdemesnek tartja megemlíteni, hogy az egyszerű néphez igazodva, a klasszikus formákat kerülve költeményt írt *Psalmus contra partem Donati* megjelöléssel — és ez lelkipásztori szolgálatára esik (393–394), a püspöki hivatal átvétele elé. Joggal tételezzük fel az öt évvel korábbi megtéréséhez kötődő milánói tapasztalatokat.

Figyelemreméltó az is, ahogyan Ambrus a keresztséghöz kötődő írásait közzéteszi. A *De fide ad Gratianum* és a *De mysteriis* a legkiemelkedőbbek, amelyeknek antiariánus kitételei ismertek, és ismert az is, hogy liturgikus tapasztalatra épülnek illetve azok segítették a püspököt későbbi *sacramentalis* munkájában.

A liturgia szempontjából különösen figyelemreméltóak Szent Ambrus építkezései. 314–355 között a katolikus püspökök építettek bazilikákat: előbb az ún. Basilica Vetust Mirocles, a Basilica Novát *baptisterium*mal Eustorgius és Dionysius püspökök. Az ariánusok erre nem sokat adtak. Ambrus négy *suburbanus* bazilikát emelt. Az első és kiemelkedő az Ad martyres (ma Sant’Ambrogio 3 hajós, 26 oszlopos).

Emellett sokat adott a szentek kultuszának elmélyítésére, amit szintén elhanyagoltak az ariánusok, noha a katolikus egyház felkarolta mind Rómában, mind Antiokhiában vagy másutt. Elég Damasus pápa időben egyező tevékenységére vagy Aranyszájú Szent János antiochiai tevékenységére utalnunk Szent Babylas kultusza körül.

Szent Ambrus ma ismert liturgiájának szövegei jóval későbbi időben keletkezettek. A szent vértanúk tiszteletének elterjesztése érdekében végzett liturgikus tevékenységéről viszont tudomásunk van. Ilyen volt Felix, Nabor és Victor mauretaniai katonavértanúk ereklyéinek Ladiból való körmeneti átvitele —vagy Gervasius és Protasius vértanúk körmeneti átvitele, Szent Lazarus ereklyéinek átvitele, akinek sírjára verses feliratot szerkesztett. Ki ne emlékezne meg Szent Ágnes tiszteletére szerzett himnuszáról?

Ezekben a közéleti és liturgikus ténykedésekben foglalhatjuk össze Szent Ambrus ariánusok elleni ténykedését, és természetesen ezeket a tevékenységeket megalapozta teológiai műveltsége.

¹¹ Vö. Ambrosius, *Explicatio ad Lucam* 2,41.

¹² Hieronymus, *Epistula ad Praesidium* 2.

¹³ Augustinus, *De civitate Dei* XV,22.

¹⁴ Augustinus, *Retractationes* I,20.